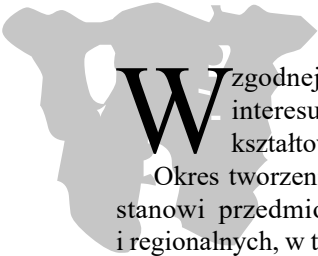

Janusz Szczepański

ORCID: 0000-0002-0862-3822
(Akademia Finansów i Biznesu VISTULA w Warszawie)

MATERIAŁY ARCHIWALNE
DO DZIEJÓW KSZTAŁTOWANIA SIĘ
KOMUNISTYCZNEGO SYSTEMU
WŁADZY (1945–1948)
W PÓŁNOCNO-WSCHODNICH
POWIATACH WOJEWÓDZTWA
WARSZAWSKIEGO W ZASOBIE
ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO
W WARSZAWIE

 W zgodnej opinii historyków najnowszych dziejów Polski do najbardziej interesującego pod względem badawczym okresu należy zaliczyć czas kształtowania się komunistycznego systemu władzy.

Okres tworzenia się tzw. państwa ludowego, obejmujący lata 1945–1948, wciąż stanowi przedmiot badań, które dotyczą zarówno kwestii ogólnopolskich, jak i regionalnych, w tym Mazowsza (po zakończeniu wojny znalazło się ono w granicach województwa warszawskiego). Wystarczy nadmienić, że zainicjowana przez Akademię Humanistyczną im. Aleksandra Gieysztora pięciotomowa synteza dziejów Mazowsza kończy się na omówieniu wydarzeń lat II wojny światowej.

Sporo zastrzeżeń budzi sposób opisanego politycznych dziejów Mazowsza lat 1945–1948 w monografiach opublikowanych w PRL¹. Obowiązująca wówczas cenzura

¹ B. Dymek, *Pierwsze lata władzy ludowej na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu 1944–1948*, Warszawa 1978; K. Dobrosielski, *Początki władzy ludowej i walka o jej utrwalenie w województwie warszawskim w latach 1944–1947*, Warszawa 1980.

nakładała na autorów obowiązek przedstawienia powojennej historii Polski w sposób tendencyjny, zafałszowany i wyłącznie w dobrym świetle. W opracowaniach odnoszących się do obszaru województwa warszawskiego, w których oprócz charakterystycznych dla okresu komunistycznego zwrotów „bandy”, „bojówki” czy „reakcyjne podziemie”, używanych w celu napiętnowania członków konspiracji niepodległościowej, wyolbrzymiono straty ponoszone przez te grupy. Jednocześnie gloryfikowano działania funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej, często wspomaganymi przez „ludowe” Wojsko Polskie, pomijając milczeniem zbrodnie, jakich się oni dopuszczali na osobach walczących o suwerenną Polskę. W ten sposób świadomie fałszowano przeszłość.

Największy udział w obiektywnym przedstawieniu procesu kształtowania się komunistycznego reżimu w niektórych powiatach północno-wschodniej części województwa warszawskiego ma Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Zorganizował on kilka sesji naukowych poświęconych życiu politycznemu, represjom ze strony komunistycznego aparatu władzy oraz oporowi społeczeństwa Mazowsza po 1944 r. Pokłosiem tych spotkań są publikacje serii „Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1965”, w których omówiono pierwszą dekadę nowych rządów w czterech powiatach: Sokołów Podlaski, Pułtusk, Ostrołęka i Ostrów Mazowiecka².

Najważniejszą bazę źródłową dla autorów przedstawiających wyniki swoich kwerend podczas wspomnianych konferencji, m.in. na temat podziemia niepodległościowego (Kazimierz Krajewski) czy działań UB (Tomasz Łabuszewski, Mariusz Bechta), stanowiły unikalne materiały zgromadzone w Archiwum IPN w Warszawie. Jednakże historycy i regionaliści podejmujący badania nad dziejami Mazowsza w latach 1945–1948 – poza bezwzględną koniecznością wykorzystania archiwaliów IPN – powinni też sięgnąć do zasobu innych archiwów centralnych: Archiwum Akt Nowych oraz Archiwum Państwowego w Warszawie. Jak bardzo jest to ważne, można się przekonać, sięgając chociażby do opublikowanych w ostatnich latach rozpraw doktorskich Piotra Artura Stasiaka, Wojciecha Łukaszewskiego i Leszka Andrzeja Arenta³.

W niniejszym artykule podjęto próbę określenia, jakie znaczenie dla badań nad historią lat 1945–1948 mają akta najważniejszych zespołów z zasobu Archiwum Państwowego w Warszawie i jego dwóch oddziałów terenowych: w Pułtusku i Mławie. Materiały te mogą w dużym stopniu wzbogacić wyniki kwerendy prowadzonej w IPN oraz AAN dotyczącej życia politycznego województwa warszawskiego w pierwszych latach po zakończeniu wojny.

Archiwum Państwowe w Warszawie przechowuje akta z lat 1945–1948 dotyczące całości ziem województwa warszawskiego. Zgodnie z zasadą proveniencji oddział w Pułtusku zgromadził źródła do dziejów powiatów: makowskiego, ostrołęckiego, ostrowskiego, przasnyskiego i pułtuskiego, natomiast w Mławie – do historii powiatów

² Powiat Sokołów Podlaski. *Materiały z sesji naukowej „Represje i opór przeciw rządowi komunistycznym w powiecie Sokołów Podlaski po 1944 r.”*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2007; *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2009.

³ P.A. Stasiak, *Nowa rzeczywistość lat 1945–1948 w powiatach: kutnowskim, gostyńskim i łowickim*, Kutno 2014; W. Łukaszewski, *Nowe jarzmo. Życie społeczno-polityczne na północnym Mazowszu w latach 1945–1956*, Kraków 2019; L.A. Arent, *Mława w latach 1945–1957. Życie polityczne, kulturalne i społeczne*, Mława 2021.

ciechanowskiego i mławskiego. Wymienione siedem powiatów stanowiły północno-wschodnią część utworzonego już w sierpniu 1944 r. województwa warszawskiego⁴.

Na marginesie należy wspomnieć, że akta powiatów północno-zachodniej części województwa warszawskiego, m.in. plockiego, płońskiego, sierpeckiego i gostyńskiego, przechowywane są w Archiwum Państwowym w Płocku.

Powiat Ostrów Mazowiecka oraz wschodnie obszary powiatów ostrołęckiego i pułtuskiego (do linii rzeki Narew) zajęły oddziały Armii Czerwonej w sierpniu i wrześniu 1944 r. Pozostałe powiaty północno-wschodniej części województwa warszawskiego zostały wyzwolone spod okupacji niemieckiej przez wojska II Frontu Białoruskiego w styczniu 1945 r.⁵

Wraz z wkroczeniem oddziałów sowieckich na tereny Mazowsza rozpoczął się proces instalowania na nich organów władzy państwowej. W regionie najważniejsze zadania związane z organizowaniem powojennej administracji spoczywały na Urzędzie Wojewódzkim Warszawskim. Ze względu na zniszczenie stolicy kraju siedzibą władz wojewódzkich, m.in. Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej, początkowo był Otwock. W lutym 1945 r. przeniesiono ją do Pruszkowa, do którego stosunkowo łatwo było dotrzeć z różnych miast województwa⁶.

Spośród kilkunastu komórek UWW szczególne znaczenie dla badań nad dziejami politycznymi Mazowsza lat 1945–1948 mają akta Wydziału Społeczno-Politycznego oraz Wydziału Samorządowego, które przechowywane są w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie.

Wyżej wymienione zespoły stanowią prawdziwą kopalnię wiedzy na temat obsady stanowisk starostów, burmistrzów oraz wójtów. W występujących w nich wykazach istotne znaczenie mają zapisy dotyczące daty powołania na urząd, daty urodzenia, wykształcenia, zdobytego zawodu oraz przynależności partyjnej osób, którym powierzono dane stanowisko. Przykładem mogą tu być spisy wójtów z czerwca 1946 r. z poszczególnych powiatów północno-wschodniej części województwa warszawskiego⁷.

Dla historyka ogromną wartość ma dokumentacja Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej, zawierająca wykazy przewodniczących powiatowych, miejskich i gminnych rad narodowych z Mazowsza. W materiałach można odnaleźć daty ukonstytuowania oraz składy osobowe rad narodowych poszczególnych szczebli⁸.

Akta WWRN, jak również Wydziału Odszkodowań Wojennych UWW dostarczają wiedzy na temat ogromnej skali zniszczeń powiatów objętych działaniami wojennymi jesienią 1944 r. i w styczniu 1945 r. Największe miały miejsce w powiecie makowskim,

⁴ Województwo warszawskie zostało utworzone w wyniku reaktywacji przedwojennego województwa warszawskiego na mocy Dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 21 VIII 1944 r. o trybie powoływania władz administracji ogólnej I i II instancji (DzU 1944, nr 2, poz. 8).

⁵ B. Dolata, *Wyzwolenie Polski 1944–1945*, Warszawa 1971, s. 247–253.

⁶ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej APW), Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa (dalej WWRN), sygn. 2, k. 23.

⁷ APW, Urząd Wojewódzki Warszawski – Wydział Samorządowy (dalej UWW – WS), sygn. 252, Wykazy wójtów według stanu na dzień 1 VI 1946 r.: powiat ciechanowski (k. 2), powiat makowski (k. 15), powiat mławski (k. 19), powiat ostrołęcki (k. 21), powiat przasnyski (k. 37), powiat pułtuski (k. 38–39).

⁸ APW, WWRN, sygn. 36, k. 13–14, 88. Istotne znaczenie dla badań mają informacje na temat składów powiatowych i miejskich rad narodowych w północno-wschodnich powiatach województwa warszawskiego z uwzględnieniem przynależności partyjnej radnych.

w którym zginęło 8 tys. osób, na 15 tys. rodzin tylko 25 proc. mieszkało w domach, a reszta w ziemiankach i bunkrach⁹.

Informacje o ogromie zniszczeń powiatu makowskiego można także znaleźć w aktach Starostwa Powiatowego w Makowie Mazowieckim, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Pułtusk. W tej samej placówce można sięgnąć do akt Powiatowej Rady Narodowej i Wydziału Powiatowego w Pułtusk, które zawierają dane na temat strat wojennych w miastach i wsiach powiatu pułtuskiego (według stanu z 17 lutego 1945 r.)¹⁰.

Podobnie kształtowała się sytuacja w innych północno-wschodnich powiatach województwa warszawskiego. W związku z olbrzymim spustoszeniem tego obszaru utworzono Komitet Pomocy Powiatom Zniszczonym, który zajmował się doraźną pomocą w dostarczaniu odzieży, lekarstw i żywności, odbudowywaniu zniszczonych domów lub budowie prowizorycznych baraków¹¹.

Ogrom zniszczeń północno-wschodnich powiatów województwa warszawskiego był potęgowany przez przemarsze oddziałów Armii Czerwonej na zachód. Przyniosły one olbrzymie straty w uprawach i inwentarzu żywym. Pokłosem pobytu wojsk sowieckich był także wzrost wydarzeń o charakterze przestępczym.

W opracowaniach z czasów Polski „ludowej” nie sposób znaleźć informacji na temat strat związanych z obecnością Armii Czerwonej na terenie Mazowsza. Ich autorzy nie mieli odwagi ujawnić ich prawdziwych sprawców, lecz prezentowali stanowisko ówczesnych władz komunistycznych, często przypisujących straty z czasów wojny działaniom okupanta niemieckiego.

W rzeczywistości społeczeństwo województwa warszawskiego bardzo źle postrzeżało zachowanie żołnierzy Armii Czerwonej, zarówno podczas styczniowej ofensywy 1945 r., jak i w okresie ich stacjonowania na Mazowszu po zakończeniu działań zbrojnych. Negatywny stosunek mieszkańców województwa do sowieckich oddziałów, jak również ich pragnienie, by jak najszybciej opuściły one polskie ziemie, potwierdzają akta starostw powiatowych z oddziałów APW w Mławie i Pułtusk oraz raporty starostów do Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego.

Według władz województwa jednym ze sposobów na poprawę warunków życia mieszkańców po zakończeniu II wojny światowej było osadnictwo na przyłączonych do Polski Ziemiach Zachodnich i Północnych. Akcją osadniczo-przesiedleńczą z północno-wschodniej części województwa warszawskiego na Ziemię Odzyskane można odtworzyć na podstawie akt zespołu „Państwowy Urząd Repatriacyjny – Oddział Wojewódzki w Warszawie”, zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Warszawie. Analiza dokumentacji wytworzonej przez komórki PUR zarówno szczebla wojewódzkiego, rejonowego, jak i powiatowego zezwala na określenie skali akcji przesiedleńczej z województwa warszawskiego na Ziemię Odzyskane oraz odtworzenie organizacji transportów repatriantów z poszczególnych powiatów, głównie na tereny byłych Prus Wschodnich¹².

⁹ *Ibidem*, k. 83.

¹⁰ APW Oddział w Pułtusk (dalej APP), Starostwo Powiatowe w Makowie Mazowieckim (dalej SPMmaz.), sygn. 28, s. 133–134; APP, Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy (dalej PRN i WP) w Pułtusk, sygn. 31, k. 61.

¹¹ APW, WWRN, sygn. 36, k. 83.

¹² Ludność przygranicznych powiatów: mławskiego, przasnyskiego i makowskiego udawała się głównie do Szczytna i Nidzicy. Od maja do czerwca 1945 r. w powiecie szczycieńskim osiedliło się 500 rodzin ze wspomnianych terenów.

W dokumentacji Oddziału Wojewódzkiego PUR w Warszawie można również znaleźć informacje na temat gwałtów na kobietach, dewastacji i rabunków gospodarstw dokonywanych przez żołnierzy Armii Czerwonej, którzy traktowali osadników jak Niemców. Miało to duży wpływ na zahamowanie akcji przesiedleńczej z ziem województwa warszawskiego, m.in. z powiatu ostrołęckiego, na tereny Warmii i Mazur¹³.

Cenny materiał źródłowy do dziejów osadnictwa na ziemiach przyłączonych do Polski po 1945 r. stanowią też akta wspomnianego już Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego oraz Urzędu Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego. Na ich podstawie można ustalić rozmiary osadnictwa z poszczególnych powiatów województwa, np. z powiatu pułtuskiego¹⁴.

Na Ziemię Zachodnie kierowano również rodziny repatriantów z za Buga. Często dochodziło do zatargów między aparatem administracyjnym a urzędami odpowiedzialnymi za repatriację. We wrześniu 1945 r. doszło do konfliktu między władzami powiatowymi w Płońsku a inspektorem rejonowym osadnictwa PUR. Wybuchł on, gdy grupa repatriantów osiedliła się m.in. w gminie Sarnowo. Ostatecznie nakazano im opuścić zajęte poniemieckie gospodarstwa i wyjechać na Ziemię Odzyskaną¹⁵.

Istotnym czynnikiem w kształtowaniu się powojennej politycznej rzeczywistości była Armia Czerwona, której oddziały pojawiły się na wschodnim Mazowszu już w sierpniu 1944 r. Stacjonowały tu do stycznia następnego roku, gdyż Stalin podjął decyzję o wstrzymaniu ofensywy wojsk sowieckich. Na obszarze wschodniego Mazowsza, które weszło w skład Polski „lubelskiej”, powstawała pod zwierzchnictwem Moskwy tzw. władza ludowa.

Radość z zakończenia niemieckiej okupacji szybko gasła z powodu coraz częstszych aresztowań przez NKWD. W następstwie wprowadzania za pomocą terroru obcego polskiej racji stanu ustroju politycznego okupacja niemiecka *de facto* zamieniła się w okupację sowiecką.

Grupy sowieckiego kontrwywiadu wkraczające na wschodnie Mazowsze wraz z Armią Czerwoną przystąpiły do masowych zatrzymań i likwidowania członków AK i NSZ. Zostali oni rozpracowani już wcześniej przez zrzuconych na ten teren agentów Moskwy oraz sowieckich partyzantów. Źródłem informacji o osobach należących do zbrojnego podziemia byli także dawni członkowie miejscowej KPP, a po wkroczeniu Armii Czerwonej – działacze PPR¹⁶.

Aresztowanych członków polskiego podziemia niepodległościowego kierowano do obozów przejściowych, najczęściej w Ostrowi Mazowieckiej, Ciechanowie i Rembertowie, a następnie – już w mundurach żołnierzy Wehrmachtu – wywożono

¹³ APW, Państwowy Urząd Repatriacyjny – Oddział Wojewódzki w Warszawie (dalej PUR – OWW), sygn. 478; J. Kijowski, *Przesiedlenia ludności Kurpiowszczyzny na Ziemię Odzyskaną po II wojnie światowej (ze szczególnym uwzględnieniem powiatu ostrołęckiego)* [w:] *Pogranicze mazursko-kurpiowskie*, red. S. Achremczyk, J. Gołota, Olsztyn–Ostrołęka 1998, s. 92–103.

¹⁴ APW, Urząd Wojewódzki Warszawski – Wydział Społeczno-Polityczny (dalej UWW – WSP), sygn. 163, k. 4; APW, Urząd Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego (dalej UIiP WW), sygn. 499, k. 39.

¹⁵ APW, PUR – OWW, sygn. 336, k. 13.

¹⁶ P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002, s. 192; *idem*, *Pretorianie Stalina. Sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010, s. 266; D. Rogut, *Polacy i obywatele polscy w obozach NKWD–MWD ZSRR (1944–1945)* [w:] *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, red. D. Rogut, A. Adamczyk, Żelów 2005, s. 72.

w głąb Związku Sowieckiego. Wśród nich było wielu mieszkańców powiatów ostrołęckiego, ostrowskiego i pułtuskiego¹⁷.

Podobne praktyki stosowano na początku 1945 r., gdy ziemie Mazowsza stały się miejscem styczniowej ofensywy wojsk sowieckich. Wśród zatrzymanych znalazło się wielu nauczycieli. Zarząd Okręgu Warszawskiego ZNP domagał się od wojewody warszawskiego podjęcia starań o uwolnienie ponad 80 pedagogów z terenu nowo utworzonego województwa warszawskiego¹⁸.

Jak już wspomniano, mieszkańcy województwa warszawskiego bardzo źle postrzegali postępowanie i zachowanie żołnierzy Armii Czerwonej. Odwołajmy się tylko do kilku informacji zaczerpniętych z akt starostw powiatowych w Pułtusk i Makowie Mazowieckim. Piętnastego grudnia 1945 r. jeden z mieszkańców Wyszkowa Kazimierz Galbarczyk, po zatrzymaniu na moście przez żołnierzy sowieckich z przejeżdżającej kolumny samochodowej, został pobity do utraty przytomności, pozbawiony ubrania i wrzucony do rzeki Bug. Nazajutrz rosyjski oficer podczas próby gwałtu zastrzelił w Wyszkowie 45-letnią Annę Szmit i 38-letniego Józefa Szklarskiego¹⁹.

Bardzo częste pijackie wybryki sowieckich żołnierzy szczególnie źle usposabiały mieszkańców Mazowsza do Armii Czerwonej. Starosta makowski pisał, że „ludność była rozczarowana postawą tej armii i żyła w ciągłej obawie, że zostanie napadnięta, obrabowana, a nawet zabita”²⁰. Dziewiętnastego października 1945 r. na moście w Makowie Mazowieckim samochód kierowany przez sowieckiego żołnierza potrącił ze skutkiem śmiertelnym 10-letniego chłopca. W sąsiednim Różanie 7 listopada tego roku podczas awantury jeden z czerwonooarmistów rzucił granat w przechodniów. W wyniku wybuchu 8 osób zostało ciężko rannych. Do Starostwa Powiatowego w Makowie Mazowieckim ciągle napływały meldunki o nowych gwałtach i rabunkach dokonywanych w mieście i powiecie²¹.

Niezwykłe wartościowe materiały z Archiwum Państwowego w Warszawie, ilustrujące sytuację polityczną w północno-wschodnich powiatach województwa, znajdują się w dwóch zespołach: „Urząd Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego” oraz „Urząd Wojewódzki Warszawski – Wydział Społeczno-Polityczny”. Kapitalne znaczenie dla badań nad historią Mazowsza lat 1944–1948 mają także zespoły akt ugrupowań politycznych, a zwłaszcza Polskiej Partii Robotniczej.

Po wkroczeniu wojsk sowieckich na Mazowsze komuniści, stanowiący dotychczas margines życia politycznego kraju, przystąpili do budowy struktur nowej władzy.

¹⁷ W aktach Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego z kwietnia 1945 r. znajduje się wykaz nazwisk blisko 100 mieszkańców powiatu ostrołęckiego aresztowanych przez władze sowieckie. Zob. APW, Urząd Wojewódzki Warszawski – Wydział Administracyjny (dalej UWW – WA), sygn. 95, k. 45–46; A. Skrzypek, *O wywózkach z Mazowsza i Podlasia [w:] Pogranicze mazursko-kurpiowskie*, red. S. Achremczyk, J. Gołota, Olsztyn–Ostrołęka 1998, s. 82–88; *Losy tułacze mieszkańców województwa ostrołęckiego 1939–1956*, wstęp, wybór i oprac. B. Gołębiowski, S. Pajka, Ostrołęka 1993, s. 137–139, 177.

¹⁸ APW, UWW – WSP, sygn. 92, k. 79.

¹⁹ APP, Starostwo Powiatowe w Pułtusk (dalej SPP), sygn. 353, k. 6–9. Ta sama grupa sowieckich żołnierzy obrabowała w Wyszkowie dom właścicielki apteki Leokadii Jankowskiej. Milicjanci, którzy próbowali interweniować, zostali ostrzelani.

²⁰ APP, SPMmaz., sygn. 28, s. 133.

²¹ *Ibidem*; APP, SPMmaz., sygn. 30, k. 121; APP, SPMmaz., sygn. 36, k. 62. O skali wyrządzonych szkód świadczy protokół z gminy Sypniewo, gdzie po tym, jak żołnierze Armii Czerwonej pędzili stada bydła z Niemiec do ZSRS, zniszczeniu uległy zasiewy żyta, owsa i jęczmienia. W konsekwencji zabrakło także traw do wypasu.

W zajmowanych miastach zawiązywano komitety powiatowe PPR. Ochronę dla nich stanowiły oddziały Armii Czerwonej, NKWD oraz nowo tworzony rodzimy aparat represji: powiatowe urzędy bezpieczeństwa publicznego oraz komendy powiatowe Milicji Obywatelskiej.

Stosunek mieszkańców Mazowsza do funkcjonariuszy PUBP i MO był negatywny. W raporcie pułtuskich władz powiatowych z 8 listopada 1945 r. czytamy: „Ludność powiatu odnosi się nieżyczliwie do MO i [Urzędu] Bezp[ieczeństwa] Publ[icznego]. Przyczyna tkwi w tym, że funkcjonariusze obu tych władz zachowaniem swoim w służbie i poza służbą pozostawiają wiele do życzenia. Utarła się opinia, że są to pijacy i łapownicy”²².

Najwięcej interesujących źródeł na temat genezy i funkcjonowania komunistycznego aparatu władzy oraz represji wobec społeczeństwa północno-wschodnich powiatów województwa warszawskiego przechowuje IPN. Z jego zasobu korzystali autorzy opracowań publikowanych w sygnalizowanej wcześniej serii „Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956”. Potwierdzili oni wyjątkową skłonność funkcjonariuszy PUBP z omawianego regionu do torturowania i zabijania faktycznych i domniemyanych przeciwników władzy ludowej. Złożyło się to zarówno na ogromną skalę represji, jak i ich wyjątkową brutalność. Stałym elementem działalności organów bezpieczeństwa publicznego – na ogół inspirowanej przez PPR, a wspieranej przez MO i ORMÓ – były egzekucje i sądy doraźne (bez możliwości apelacji)²³.

Analiza dokumentacji warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PPR z zasobu APW potwierdza tezę, że u schyłku II wojny światowej partia komunistyczna na Mazowszu Północno-Wschodnim miała charakter kadrowy i składała się głównie z członków rozwiązanej w 1938 r. Komunistycznej Partii Polski. W niewielkim też stopniu oddziaływała na społeczeństwo. W sprawozdaniu z działalności PPR w powiecie Ostrów Mazowiecka z marca 1945 r. napisano: „Za czasów okupacji niemieckiej partia nasza nie przejawiała żadnej działalności. To znaczy, że na terenie pow[iatu] w czasie okupacji nie było komitetu partii PPR, jak również rad narodowych. Tylko w niektórych miejscowościach pow[iatu] przejawiali swą działalność starzy [członkowie] KPP lub sympatycy naszej partii”²⁴.

Po wkroczeniu wojsk sowieckich na ziemie polskie rozpoczął się proces przekształcania PPR w ugrupowanie o charakterze masowym. W powiecie pułtuskim Komitet Powiatowy PPR 6 września 1944 r. został utworzony w Wyszku, a w lutym 1945 r. przeniesiono go do Pułtusa.

Podczas niemieckiej okupacji większość członków PPR z powiatu pułtuskiego należała do Gwardii Ludowej, a później – Armii Ludowej (do GL-AL przyłączyło

²² APP, SPP, sygn. 129, k. 22.

²³ T. Łabuszewski, *Działania represyjne UB wobec podziemia i społeczeństwa na terenie powiatu pułtuskiego* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008, s. 115–182; M. Bechta, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa w Pułtusku w latach 1945–1956 (ludzie–struktury)* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 183–276; T. Łabuszewski, *Działalność operacyjna Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Ostrowi Mazowieckiej* [w:] *Powiat Ostrów Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2016, s. 277–381; M. Bechta, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Ostrowi Mazowieckiej w latach 1944–1954 (ludzie i metody działania)* [w:] *Powiat Ostrów Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 383–438.

²⁴ APW, Komitet Powiatowy PPR (dalej KP PPR) Ostrów Maz., sygn. 2497/8, k. 1.

się 75 pułtuskich pepeerowców). Udzielali oni wsparcia wywiadowczym desantom sowieckim²⁵.

Z treści dokumentacji komitetów powiatowych PPR z województwa warszawskiego wynika, że w szeregi partii wstępowały przede wszystkim osoby współpracujące przed wojną z ruchem komunistycznym, robotnicy, parobkowie folwarczni, jak również ludzie wywodzący się z marginesu społecznego. Przynależność do PPR wiązała się bowiem z awansem społecznym. Dawała możliwość zajmowania różnych stanowisk bez posiadania odpowiednich kwalifikacji. W sprawozdaniu KP PPR w Ostrowi Mazowieckiej z kwietnia 1945 r., redagowanym przez dawnego działacza KPP, czytamy: „Po wypędzeniu okupanta z terenu pow[iatu] Ostrow Maz[owiecka] na czele naszej partii stanęli ludzie karierowicze, a nie ludzie na poziomie swego zadania [...]”²⁶.

Dokumenty komitetów powiatowych PPR z północno-wschodniej części województwa warszawskiego sygnalizują także problem tarć politycznych między miejscowymi działaczami dawnej KPP a osobami desygnowanymi na stanowiska I sekretarzy KP przez władze wojewódzkie. Przykładem może być I sekretarz KP PPR w Mławie Zygmunt Górnicki, oskarżany o nadużywanie alkoholu, arogancję, nierozwiązywanie problemów bytowych mławskiej klasy robotniczej oraz niezorganizowanie w mieście uroczystości w dniu 22 lipca. Pod koniec października 1945 r. sekretarz Górnicki został śmiertelnie postrzelony z własnego pistoletu podczas jazdy samochodem służbowym²⁷.

Większych animozji nie odnotowano natomiast w Ciechanowie, gdzie I sekretarzem został przysłany z Lublina Józef Jarosz. Wkrótce jednak zastąpiono go miejscowym komunistą – Feliksem Nowakiem²⁸.

Wielu członków PPR miało problemy z nadużywaniem alkoholu. Trzydziestego pierwszego lipca 1945 r. sekretarz KM PPR w Nasielsku w stanie upojenia alkoholowego pobił przechodnia. Widząc nieprzyjazną reakcję zebranych mieszkańców Nasielska, zaczął strzelać w ich kierunku. W konsekwencji ciężko ranił kobietę²⁹.

Akta Komitetu Wojewódzkiego PPR w Warszawie zawierają informacje na temat liczebności instancji partyjnych różnych szczebli w latach 1945–1948, w tym wykazy członków komitetów powiatowych i miejskich, sekretarzy gminnych PPR północno-wschodnich powiatów województwa. Dużą wartość mają dane dotyczące m.in. wykształcenia i pochodzenia społecznego członków komitetów PPR³⁰.

²⁵ APW, KP PPR w Pułtusk, sygn. 15, k. 19.

²⁶ APW, KP PPR Ostrow Maz., sygn. 2497/8, k. 1. Chodziło tu przede wszystkim o I sekretarza KP PPR Ludwika Bobkowskiego, który „nie przejawia najmniejszej działalności w kierunku rozwoju partii [...]. Powodowany chorobliwą ambicją w imieniu partii zajął szereg stanowisk, które wymagają dużej pracy i znajomości rzeczy, z których nie może się należycie wywiązać”. APW, KP PPR Ostrow Maz., sygn. 2497/4, k. 34.

²⁷ APW, KP PPR w Mławie, sygn. 10/VI/3, k. 50. Leszek Arent opowiada się za tezą o zabójstwie I sekretarza KP PPR w Mławie Zygmunta Górnickiego. Zob. L.A. Arent, *Mława w latach 1945–1957...*, s. 125–126.

²⁸ APW, KP PPR w Ciechanowie, sygn. 4, k. 3–4; W. Łukaszewski, *Nowe jarzmo...*, s. 211.

²⁹ APW, KP PPR w Pułtusk, sygn. 8, k. 7.

³⁰ Pierwszy sekretarz KP PPR w Ostrołęce Piotr Gołyński tak pisał o kierowniku propagandy Perkowskim: „W czasie uroczystości [rocznicy] bitwy pod Lenino nie zajął żadnego stanowiska [...], w końcu się ulotnił i powrócił podпиты”. Na swoje usprawiedliwienie Perkowski wyjaśnił, że „nie ma przekonania przemawiać do inteligencji, którą uważa za reakcję, natomiast do chłopów będzie przemawiał chętnie i ma do nich serce”. APW, KP PPR w Ostrołęce, sygn. 2466/3, k. 1.

Wielką wagę przywiązywano do członkostwa funkcjonariuszy UBP i MO w partii. Według danych na 10 kwietnia 1946 r. wszyscy funkcjonariusze PUBP w Pułtsku (40 osób) byli członkami PPR, natomiast pod koniec tego roku spośród 109 funkcjonariuszy KP MO w Ostrowi Mazowieckiej 74 należało do partii komunistycznej³¹.

Pozyskiwaniem młodego pokolenia dla programu PPR miały zajmować się organizacje młodzieżowe na czele ze Związkiem Walki Młodych. Na przykład w powiecie ostrołęckim ewidentnie stanowił on przybudówkę partyjną. W 1945 r. przewodniczącą ZP ZWM w Ostrołęce była Maria Wójtowicz – żona byłego I sekretarza KP PPR Wacława Wójtowicza³².

W połowie sierpnia 1948 r. I sekretarz KP PPR w Ostrołęce Piotr Gołyński złożył wniosek o rozwiązanie w mieście Związku Harcerstwa Polskiego z uwagi na złe ustosunkowanie się miejscowych harcerzy do PPR i ZWM. Ten negatywny stosunek młodych osób tłumaczył tym, że członkowie ZHP „są przeważnie z gimnazjum i są z zamożniejszych rodzin”³³.

Wśród źródeł przechowywanych w Archiwum Państwowym w Warszawie można odnaleźć również dokumenty odnoszące się do działalności Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1945–1948. Występują one w zespołach powiatowych komitetów PPS, a także sporadycznie w aktach PPR i starostw powiatowych.

Archiwalia dotyczące partii socjalistycznej z północno-wschodnich powiatów województwa warszawskiego zawierają nie tylko dane o poszczególnych terenowych komitetach PPS, lecz także sygnalizują tarcia wewnątrz partii, które były związane z procesem podporządkowywania się PPR. Na przykład w powiecie ciechanowskim funkcję pierwszego przewodniczącego PPS pełnił Józef Grzelak, który w pewnym okresie był również członkiem PPR. Miejscowym działaczom PPS nie podobała się też praktyka obsadzania stanowiska komendanta powiatowego MO i jego zastępcy przez członków partii komunistycznej³⁴.

W marcu 1945 r. przewodniczącą PK PPS w sąsiedniej Mławie została Anna Szklarczyk. W październiku tego roku zastąpił ją Michał Kęsik, który przybył do Mławy z Ciechanowa. Dzięki ścisłej współpracy z PPR i UB szybko awansował, zostając w Mławie ławnikiem miejskim i członkiem zarządu miasta³⁵.

W aktach starostw powiatowych można odnaleźć nieliczne materiały dotyczące Stronnictwa Demokratycznego. Nie przejawiało ono jednak większej aktywności na omawianym terenie. Taką opinię o lokalnym SD, liczącym we wrześniu 1945 r. 23 członków, zamieścił w swoim sprawozdaniu mławski starosta: „SD jest w dalszym ciągu martwe i nie odgrywa w terenie żadnej roli”³⁶.

³¹ APW, KP PPR w Pułtsku, sygn. 8, k. 34; APW, KP PPR Ostrow Maz., sygn. 2497/5, k. 50.

³² APW, KP PPR w Ostrołęce, sygn. 2466/6, k. 15.

³³ APW, KP PPR w Ostrołęce, sygn. 2466/5, k. 19. Z pewnością było to konsekwencją wydarzeń zaistniałych w 1946 r. w Ostrołęce podczas obchodów trzeciomajowych, kiedy miejscowa młodzież w czasie manifestacji rozrzucała ulotki, których treść stawiała w złym świetle zarówno PPR, jak i PPS. Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948*, Toruń 2000, s. 169.

³⁴ APW, Powiatowy Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej (dalej PK PPS) w Ciechanowie, sygn. 1, k. 5; APW, PK PPS, sygn. 7, k. 1; APW, PK PPS, sygn. 10, k. 4; APW Oddział w Mławie (dalej APM), Starostwo Powiatowe w Ciechanowie (dalej SPC), sygn. 58, k. 2. W kwietniu 1946 r. PPS w powiecie ciechanowskim liczyła 1018 członków, w tym 700 robotników, 148 chłopów i 170 przedstawicieli inteligencji pracującej. APW, PK PPS w Ciechanowie, sygn. 12, k. 48.

³⁵ APM, SPC, sygn. 41, k. 64.

³⁶ *Ibidem*.

Analiza dokumentów zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Warszawie pozwalała na stwierdzenie, że po zakończeniu II wojny światowej duże wpływy w północno-wschodnich powiatach województwa warszawskiego miało Stronnictwo Ludowe. Jego członkowie byli starostami, przewodniczącymi powiatowych rad narodowych, wójtami, przewodniczącymi gminnych rad narodowych czy komendantami gminnymi MO³⁷.

Świadectwem dyktatorskich zapędów PPR było wykluczenie w lipcu 1945 r. członków SL ze składu PRN w Pułtusk, m.in. jej wiceprzewodniczącego Zygmunta Prowęckiego. Niewiele pomogły protesty ZP SL i wspierających go członków PPS. Usunięci radni byli zastępowani działaczami SL całkowicie podporządkowanymi partii komunistycznej³⁸.

Duże różnice zdań między PPR i SL podczas posiedzeń PRN w Pułtusk wynikały m.in. z różnego podejścia do realizacji dekretu PKWN o reformie rolnej, dzięki któremu komuniści starali się uzyskać wpływy wśród mieszkańców wsi³⁹.

Niektóre problemy związane z parcelacją gruntów na terenie województwa warszawskiego przedstawiają akta zespołu „Wojewódzki Urząd Ziemski w Warszawie (1944–1946)”, przechowywane w Archiwum Państwowym w Warszawie. Dla zobrazowania sytuacji politycznej związanej z realizacją dekretu PKWN o reformie rolnej istotniejsze są jednak akta APW odnoszące się do komitetów powiatowych PPR oraz materiały Wydziału Społeczno-Politycznego UWW. Przykładem może tu być powiat ostrołęcki. Ze sprawozdania KP PPR w Ostrołęce z 22 marca 1945 r. wynikało, że znaczna część biednych chłopów była zadowolona z realizacji dekretu o reformie rolnej. Niektórzy z nich nawet zapisywali się do PPR, aczkolwiek „nie zabrakło [...] i wrogich elementów, którzy agitowali przeciw parcelacji i dokonali szereg okresowych zabójstw na aktywie PPR, by oziębic całą ludność i zastraszyć, by ziemi z majątku [...] nie przyjmowała”⁴⁰.

Trudności związane z parcelacją majątków ziemskich w powiecie ostrołęckim potwierdza też sprawozdanie powiatowego pełnomocnika Rządu Tymczasowego RP dla spraw reformy rolnej Stefana Krasnodębskiego z 7 czerwca 1945 r.: „Z pośród [*sic!*] 18 folwarków przeznaczonych na parcelację akcję przeprowadzono w 17 folwarkach, jeden z folwarków Radogoszcz nie został rozparcelowany do chwili obecnej; brygada parcelacyjna natknęła się na zbrojny opór nieznanych ludzi, którzy brygadę rozpędzili, a wszelkie akty i szkice posiadane przez pełnomocnika powiatowego zniszczyli. Ponadto uzbrojeni ludzie zmusili nas do opuszczenia tego terenu”⁴¹.

Głównym zamiarem PPR było zindoktrynowanie polityczne społeczeństwa dla ukształtowania w nim postaw akceptacji dla utraty suwerenności państwowej i wprowadzenia ustroju totalitarnego. W tym celu partia komunistyczna stopniowo eliminowała opozycyjne wobec niej siły polityczne. Pod koniec 1945 r. głównym jej przeciwnikiem było Polskie Stronnictwo Ludowe, utworzone przez przybyłego z Londynu

³⁷ Spośród członków SL starostami m.in. zostali: w Makowie Mazowieckim – Jan Świętochowski, w Mławie – Mieczysław Kazimierowicz, w Ostrołęce – Władysław Pstrągowski, natomiast wójt gminy Karniewo – Czesław Czarnecki (komendant BCH w powiecie makowskim). W. Łukaszewski, *Nowe jarzmo...*, s. 231–236.

³⁸ APP, SPP, sygn. 90, k. 15. Według opinii I sekretarza KP PPR w Pułtusk Piotra Dwornowskiego miejscowe SL reprezentowało interesy reakcji i prowadziło destrukcyjną działalność w PRN.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ APW, KP PPR w Ostrołęce, sygn. 2466/18, k. 2.

⁴¹ APW, UWW – WSP, sygn. 139, k. 3. W dalszej części sprawozdania można przeczytać: „Ponadto nie rozparcelowano jeszcze 149,8 ha ziemi ornej w majątku Przytuły z uwagi na to, że obszar ten jest w zupełności zaminowany i poruszanie się na nim grozi niebezpieczeństwem utraty życia”.

Stanisława Mikołajczyka. PSL stanowiło wówczas w kraju jedyne liczące się legalne ugrupowanie opozycyjne wobec władz komunistycznych.

Z akt APW możemy się dowiedzieć o tym, że w powiatach województwa warszawskiego, w których powstały struktury PSL, następowało obumieranie działalności SL. Jego członkowie masowo wstępowali do partii Mikołajczyka. We wrześniu 1945 r. pułtusi ZP SL przekształcił się w ZP PSL (prezesem był Zygmunt Prowecki). Władze komunistyczne powiatu z niepokojem odnotowywały w październiku 1945 r., że „ludność gremialnie zgłasza się w szeregi PSL”⁴².

„Nielegalną” opozycją wobec komunistycznego aparatu władzy było podziemie zbrojne. Informacje na temat genezy i funkcjonowania oddziałów niepodległościowych po zakończeniu II wojny światowej na obszarze Mazowsza Północnego zawierają akta przechowywane w IPN⁴³. Materiały dotyczące działalności podziemia poakowskiego w powiatach północno-wschodnich województwa warszawskiego można także znaleźć w kilku zespołach APW, np.: „Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Warszawie”, „Urząd Wojewódzki Warszawski – Wydział Społeczno-Polityczny”, „Urząd Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego”.

Raporty władz komunistycznych znajdujące się w powyższych zespołach archiwalnych na ogół mijały się z prawdą i często podkreślały „bandycki” charakter działań oddziałów Ruchu Oporu Armii Krajowej oraz Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Na przykład komendant powiatowy MO w Makowie Mieczysław Brzeziński pisał w meldunku z lipca 1945 r.: „W nocy z 11 na 12 bm. do wsi Rawy, gm. Sypniewo, przybyła banda w nieznaney ilości, uzbrojona. Osobnicy ci zabrali kilka rowerów ludności cywilnej, po czym udali się do mieszkającego w tej wsi milicjanta [...], któremu zabrali karabin system KB nr 4686 i dwoje spodni, każąc o tym meldować do K[omendy] Pow[iatowej] MO w Krasnosielcu”⁴⁴.

Podziemie niepodległościowe było głównym przeciwnikiem resortu bezpieczeństwa w województwie warszawskim, a zwłaszcza w powiatach ostrołęckim i pułtuskim, gdzie były kompleksy leśne dwóch puszc: Zielonej i Białej. Kierownik PUBP w Ostrołęce por. Stanisław Wasilewski podaje w raporcie z 17 września 1945 r., że „w dn. 13 września 1945 r. przeprowadzono operację na terenie gm. Troszyn, pow[iat] Ostrołęka, podczas której zatrzymano czterech osobników należących do bandy. Nazajutrz w czasie prowadzenia akcji na terenie wsi Kleczkowo, gm. Troszyn, schwytano trzech uciekających

⁴² APW, UIiP WW, sygn. 498, k. 45; APW, UIiP WW, sygn. 499, k. 7, 30; R. Turkowski, *Ludowcy Mazowsza Północnego w okresie istnienia systemu komunistycznego (1945–1989)* [w:] *Wieś–chłopi–ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku*, red. A. Kociszewski, J.R. Szaflik, Ciechanów 1996, s. 59. Starosta mławski pisał: „Zmiana nastąpiła w dotychczasowym Stronnictwie Ludowym, które w większości przeszło na Polskie Stronnictwo Ludowe” (APM, Starostwo Powiatowe w Mławie [dalej SPM], sygn. 41, k. 64). Do PSL – jedynej liczącej się siły politycznej niegodzącej się z dyktaturą PPR i bezprawiem komunistycznego aparatu bezpieczeństwa – wstąpiła większość mieszkańców województwa warszawskiego.

⁴³ Na ich podstawie powstało wiele publikacji. Zob. m.in.: K. Kacprzak, *Podziemie zbrojne na Mazowszu Północnym w walce z systemem komunistycznym 1945–1952*, Warszawa 2011; K. Krajewski, *Podziemie niepodległościowe w powiecie pułtuskim po 1944 roku* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 15–114; *idem*, *Podziemie niepodległościowe w powiecie Ostrołęka po 1944 roku* [w:] *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 13–247.

⁴⁴ APW, Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej (dalej KW PPR) w Warszawie, sygn. 1/V-54, k. 49. W innym meldunku komendanta MO Mariana Brzezińskiego czytamy: „W nocy z 14 na 15 bm. do ob. Wierzbickiego Józefa, zam. w wsi Płoniawy, przybyła grupa ludzi około 60, uzbrojona, zabierając znajdującego się brata wymienionego, Wierzbickiego Aleksandra, k[omend]anta posterunku MO w Młynarzach, z bronią. [...] Tej samej nocy obito sekretarza PPR gm. Płoniawy i wywieszono we wsi Jaciążek afisz z propagandą reakcyjną”.

osobników. Pracę powyższą przeprowadzono wraz z MO. W okresie sprawozdawczym pracownicy PUBP w Ostrołęce wraz z oddziałem KBW brali udział w oczyszczeniu terenu z elementu bandyckiego w gminach: Myszyniec, Czarnia, Turośl i Goworowo. Podczas operacji zatrzymano 25 osobników bandy, którzy zostali zabrani przez KBW⁴⁵.

Rozbiciu struktur podziemia poakowskiego miała służyć amnestia z 2 sierpnia 1945 r. Uzupelnieniem materiałów źródłowych z Archiwum IPN⁴⁶ odnoszących się do deklaracji byłego szefa Kedywu AK płk. Jana Mazurkiewicza ps. „Radosław” z 8 września 1945 r., w której usiłował on nakłonić żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego do ujawnienia się, są akta przechowywane w Archiwum Państwowym w Warszawie.

Według raportu kierownika Powiatowego Urzędu Informacji i Propagandy w Pułtusk Henryka Bracha społeczeństwo Pułtuska i okolic miało okazję zapoznać się z deklaracją „Radosława” i komunikatem MBP w sprawie ujawniania się członków zbrojnego podziemia podczas lokalnego wieceu 18 września 1945 r. Został on zorganizowany przez Powiatową Komisję Porozumiewawczą Stronictw Politycznych na pułtuskim rynku w dzień targowy (frekwencję oszacowano na około 4 tys. osób). Tego samego dnia w gmachu miejscowego teatru rozpoczęła działalność Komisja Likwidacyjna do spraw AK. Do końca września tego roku w powiecie pułtuskim miało się ujawnić się około 30 członków podziemia zbrojnego⁴⁷.

Według dokumentów zgromadzonych w APW pierwsze posiedzenie Komisji Likwidacyjnej w powiecie ostrołęckim odbyło się 19 października 1945 r. w Ostrołęce. Ustalono wówczas, że ze względu na dużą nieufność ze strony delegacji ROAK i NSZ ujawnienie nastąpi 21 października 1945 r. nie w Ostrołęce, lecz podczas wieceu w Domu Ludowym we wsi Łyse. Każdy z przybyłych członków podziemia miał wcześniej otrzymać zaświadczenie o dokonaniu ujawnienia. Na wiec do Łysego mieli przybyć przedstawiciele władz powiatu i miasta Ostrołęka⁴⁸.

Amnestia z 1945 r. w powiecie ostrołęckim nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Miejscowa PPR była w stanie organizować wiece tylko w Ostrołęce, mimo że jej agitatorzy byli zaopatrzeni w broń osobistą. Podczas posiedzenia KP PPR w Ostrołęce 19 maja 1946 r. szef miejscowego PUBP ostrzegł, że nie należy wysyłać aktywistów partyjnych w teren ze względu na obecność podziemia zbrojnego: „[...] bandy nie są sparaliżowane, przybyło szereg band z innych powiatów, które się zjednoczyły [...]”⁴⁹.

Należy dodać, że dzięki amnestii z sierpnia 1945 r. z przepełnionych więzień zwolniono bardzo wiele osób nieprzychylnych władzy i oczekujących na nową wojnę.

⁴⁵ APW, KW PPR w Warszawie, sygn. 1/V-55, k. 73–74; T. Łabuszewski, *Działania represyjne UB wobec podziemia i społeczeństwa na terenie powiatu pułtuskiego...*, s. 115–134.

⁴⁶ Korzystali z nich m.in. Tomasz Łabuszewski (*Amnestia 1945 r. i deklaracja Jana Mazurkiewicza „Radosława”* [w:] *Komunistyczne amnestie lat 1945–1947 – drogi do „legalizacji” czy zagłady*, red. W. Muszyński, Warszawa 2018) i Kazimierz Krajewski (*Gdy nie można złamać podziemia, należy je „rozłożyć”*. „Dziki” amnestie na terenie województwa warszawskiego [1945–1946] [w:] *Komunistyczne amnestie lat 1945–1947...*).

⁴⁷ APW, UliP WW, sygn. 429, k. 10; APW, UliP WW, sygn. 499, k. 139–143. Według Kazimierza Krajewskiego (*Podziemie niepodległościowe w powiecie pułtuskim po 1944 roku...*, s. 33) komendant pułtuskiego obwodu AK Wiktor Karłowicz ps. „Kruk” wraz z grupą akowców ujawnił się 11 IX 1945 r. w WUBP w Warszawie.

⁴⁸ APW, UWW – WSP, sygn. 136, k. 1–2. Zastępca komendanta PUBP w Ostrołęce Jan Żelazko osobom ujawnionym gwarantował bezpieczeństwo. Twierdził, że „najwyższy czas skończyć z morderstwami. Przecież jesteśmy – tak UB, jak AK i NSZ – Polakami. Rosjanie do nic nie mają [sic!], oni od nas wyjadą, zostawią nas samych. My musimy sami sobą rządzić. Niech każdy odda broń” (k. 2).

⁴⁹ APW, KP PPR w Ostrołęce, sygn. 2466/2, k. 4.

Informacje na ten temat można odnaleźć m.in. we wspomnianych wcześniej aktach z APW.

Władze komunistyczne przyczynę istnienia silnego podziemia zbrojnego w powiecie ostrołęckim upatrywały we współpracy z nim miejscowych funkcjonariuszy MO. Podczas zjazdu starostów powiatowych województwa warszawskiego 16 listopada 1945 r. w Pruszkowie komendant powiatowy MO w Ostrołęce por. Michał Michalski stwierdził: „Ciągłe są rozbrajania milicji przez bandy NSZ oraz napady [...]. W maju zabrano 7,5 mln zł [...]. Aparat MO mocno zabagniony. 70 milicjantów aresztowano za napady [...]"⁵⁰.

Akta komitetów powiatowych PPR zawierają także informacje na temat wieców poprzedzających referendum ludowe, które organizowano z inicjatywy władz komunistycznych. Ich nasilenie, m.in. w Ostrowi Mazowieckiej, miało miejsce w czerwcu 1946 r. Przemawiali na nich mówcy rekrutujący się z poszczególnych partii Bloku Stronnictw Demokratycznych⁵¹. Padały wówczas pytania stawiające w złym świetle władze komunistyczne: „Dlaczego przeprowadza się obecnie aresztowania? Czy będą wywózki na Sybir? Czy Wilno i Lwów będą należeć do Polski? Kim przed wojną był Bierut?"⁵².

Przygotowania do referendum, a także jego przebieg, upływały w atmosferze terroru. Aby znaleźć pretekst do bezwzględnej walki z PSL, władze komunistyczne oskarżyły wiele powiatowych instancji tego ugrupowania o współpracę „z bandami”. Przed referendum ludowym, zapowiedzianym na 30 czerwca 1946 r., komitety powiatowe PPR otrzymały z Warszawy gotową rezolucję, którą należało odczytać na wiecach. Miała ona na celu zohydzenie w oczach społeczeństwa podziemia nieodległościowego oraz PSL i jego przywódcy Stanisława Mikołajczyka.

Pretekstem do potępienia kierownictwa ZP PSL w Pułtusk miał być napad oddziałów WiN Obwodu Ostrów Mazowiecka przeprowadzony 8 maja 1946 r. pod Lubielem na ekipę wysłaną przez KP PPR w Pułtusk w celu terroryzowania mieszkańców gminy Obryte przed referendum. Funkcjonariusze PUBP, milicjanci i uzbrojeni bojówkarze partyjni wtargnęli do kościoła w Lubielu podczas odpustowego nabożeństwa i zamienili je w wiec propagandowy. Samochód z powracającymi do Pułtusk agitatorami został ostrzelany przez żołnierzy podziemia niepodległościowego. W wyniku krótkiego starcia śmierć poniosło 12 członków PPR⁵³. W konsekwencji tego wydarzenia całe PSL w powiecie pułtuskim, w tym jego Zarząd Powiatowy, 30 maja 1946 r. został rozwiązany⁵⁴. Dwa dni wcześniej WUBP w Warszawie zakazał obchodów Święta Ludowego w Ciechanowie⁵⁵.

⁵⁰ *Mazowsze Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956*, zebrał i przygotował J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997, s. 378. Komendant powiatowy MO w Ostrołęce por. Michał Michalski podał także, iż „w końcu tego miesiąca zrabowano w powiecie 830 000 zł, które przewozili starosta, przewodniczący PRN i przedstawiciel SL bez ochrony bezpieczeństwa. MO i UB o tym nie wiedziało, jednak tajemnica przewiezienia pieniędzy była przez kogoś zdradzona bandom”.

⁵¹ APW, KP PPR Ostrów Maz., sygn. 2497/8, k. 16. W Ostrowi Mazowieckiej do szerzenia propagandy związanej ze zbliżającym się głosowaniem ludowym wykorzystywano święto 1 Maja.

⁵² C. Osękowski, *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000, s. 6.

⁵³ APW, KP PPR w Warszawie, sygn. 1/V-55, k. 49; K. Krajewski, *Kalendarium akcji zbrojnych podziemia niepodległościowego na terenie powiatu pułtuskiego w latach 1944–1951* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 455.

⁵⁴ APW, UliP WW, sygn. 497, k. 19. W uzasadnieniu tej decyzji podkreślano: „a) iż wielu członków band terrorystycznych ROAK posiadało legitymację PSL; b) wypadki terrorystyczne zaczęły się rozwijać na terenie powiatu pułtuskiego, jak potwierdzono, tylko dzięki, że istniało na terenie powiatu Polskie Stronnictwo Ludowe, przez co ludność wiejska nieświadomie była wciągnięta do band terrorystycznych [...]”.

⁵⁵ APW, UWW – WSP, sygn. 91, k. 217.

Zarówno przed referendum, jak i po jego zakończeniu władze komunistyczne nie wahały się podjąć decyzji o aresztowaniach i mordowaniu działaczy PSL. W całym województwie warszawskim zabito lub uprowadzono 20 członków stronnictwa⁵⁶.

Dwudziestego drugiego lipca 1946 r. w Pułtusk obchodzono drugą rocznicę Manifestu PKWN. Jednocześnie na uroczystej sesji Powiatowej Rady Narodowej wyrażono wotum nieufności wobec starosty Eugeniusza Pyszyńskiego, który wciąż nie był członkiem „właściwej” partii politycznej. Wytykano mu negowanie „szablonów nadsyłanych z góry” i żądanie, „aby pozostawić starostwu szeroko zakrojoną swobodę w wyborze metod pracy i dyspozycji odnośnie nadsyłanych materiałów”⁵⁷. Podczas sesji usunięto z PRN także członka PSL Józefa Świerczewskiego – kierownika szkoły podstawowej w Przewodowie. Wkrótce pozbyto się również „niewygodnych” przedstawicieli gminnych rad narodowych, m.in. za „występowanie przeciw demokracji i nietaktowne zachowanie się podczas głosowania ludowego”⁵⁸.

Represje wobec PSL najczęściej stosowano przed zaplanowanymi na 19 stycznia 1947 r. wyborami do Sejmu Ustawodawczego. Jesienią 1946 r. bezpieka aresztowała kilku członków kierownictwa Stronnictwa w Ostrowi Mazowieckiej. Z kolei 30 października „nieznani osobnicy, uzbrojeni w pepesze funkcjonariusze UB”, zamordowali prezesa ZP PSL w Ostrowi Mazowieckiej Stanisława Siennickiego⁵⁹.

W aktach Urzędu Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego odnotowano fakt rozbicia przez bojówki UBP, MO i PPR wiecu ludowców. Zorganizowano go 18 sierpnia 1946 r. w parafii św. Stanisława w Płocku w związku z obchodami poświęcenia sztandaru PSL. Pobito wówczas uczestników uroczystości, m.in. posła Andrzeja Witosa, w wyniku czego wielu z nich znalazło się w szpitalach⁶⁰.

W związku z tym ZW PSL w Warszawie skierował stanowczy sprzeciw do Wojewódzkiej Międzypartyjnej Komisji Porozumiewawczej w Warszawie. Protestowano przeciwko:

- biciu i katowaniu bezbronnych członków i sympatyków PSL,
- deptaniu i niszczeniu sztandarów PSL,
- profanowaniu godła państwowego, krzyża i obrazów Matki Boskiej,
- używaniu przez bojówkarzy PPR broni palnej,
- bezprawnemu aresztowaniu członków i sympatyków PSL,
- pobiciu posła do KRN – Andrzeja Witosa⁶¹.

⁵⁶ R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992, s. 151.

⁵⁷ APW, UliP WW, sygn. 418, k. 44; APW, UWW – WSP, sygn. 163, k. 7–8. Starosta Pyszyński w obawie przed aresztowaniem zmuszony był potajemnie wyjechać z Pułtusk. We wrześniu 1946 r. zastąpił go Konstanty Czapikowski, członek SD, dotychczasowy wicestarosta w Gostyninie, który nie miał skrupułów, by spełnić wszelkie oczekiwania władz komunistycznych. J. Szczepański, *Spoleczeństwo powiatu pułtuskiego w raportach władz partyjnych i administracyjnych lat 1945–1950* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 397–398; *idem*, *Pyszyński Eugeniusz (1906–1971)* [w:] *Wpisani w historię Pułtusk. Słownik biograficzny*, red. J. Szczepański, Pułtusk 2001, s. 244–245.

⁵⁸ Józef Świerczewski został wkrótce zamordowany przez bojówkę pułtuskiego UBP. K. Kacprzak, *Straty osobowe powiatu pułtuskiego w latach 1944–1952* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 434–435; J. Szczepański, *W pierwszej dekadzie Polski Ludowej 1945–1956* [w:] *Dzieje Pułtusk*, t. II: 1795–1989, red. A. Koseski, J. Szczepański, Pułtusk 2017, s. 382.

⁵⁹ APW, KP PPR Ostrów Maz., sygn. 2497/5, k. 10. W sprawozdaniu z 9 I 1947 r. kierownik Powiatowego Urzędu Informacji i Propagandy w Ostrowi Mazowieckiej Eugeniusz Wróbel podał, że „PSL na terenie Ostrowi zostało rozwiązane i osadzone w areszcie kilku [mężczyzn], [m.in.] prezes[a] powiatow[ego] oraz burmistrz[a] z m. Broku i kilku innych [...]”. APW, KW PPR w Warszawie, sygn. I/V-18, k. 5–8.

⁶⁰ APW, KW PPR w Warszawie, sygn. I/V-18, k. 5–8.

⁶¹ *Ibidem*.

W dokumentacji pułtuskiego UIiP z listopada 1946 r. można odnaleźć notatkę o kolportażu przez żołnierzy WiN ulotek zapowiadających bezprzykładne ukaranie miejscowych działaczy komunistycznych, a zwłaszcza funkcjonariuszy PUBP i MO. Komuniści w odpowiedzi na tę groźbę zaczęli naklejać na domach członków lub sympatyków PSL tekst piosenki z dopiskiem „Tu mieszka wróg demokracji”⁶².

Raporty opracowywane przez pracowników Urzędu Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego są świadectwem, że terenowe władze komunistyczne – mimo nieustannego stosowania represji – nie były pewne przychylności społeczeństwa Mazowsza podczas zbliżających się wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Według dokumentu z sierpnia 1946 r. mieszkańcy Ostrowi Mazowieckiej „są przesiąknięci duchem reakcyjnym – endecją, która zaaklimatyzowała się w urzędach i [ośrodkach] prywatnego handlu. Ludność powiatu ulega sugestii wrogiej propagandy, popartej terrorem ze strony band. Nadal są dokonywane mordy na działaczach demokratycznych, przede wszystkim członkach PPR i funkcjonariuszach UBP. W gminie Zaręby Kościelne zostało zamordowanych trzech, a w gminie Długosiodło czterech działaczy demokratycznych”⁶³.

W świetle oceny UIiP pod koniec 1946 r. nastroje społeczeństwa województwa warszawskiego nie uległy zmianie. Nadal opowiadało się ono za programem partii Mikołajczyka: „PSL prowadzi swą akcję poprzez propagandę szeptaną [...]. W niektórych miejscowościach członkowie PSL masowo występują ze swego dotychczasowego stronnictwa, deklarując się przeważnie do SL. Inicjatywa ta nie jest prawdopodobnie samorzutną, lecz (jak stwierdzono w kilku wypadkach) kierowana jest odgórnie [...]. Stosunek ludności do Bloku raczej obojętny. Chłopstwo oraz bezpartyjni w miastach raczej poddają się propagandzie szeptanej PSL-u i podziemia”⁶⁴. Według tego samego raportu w powiecie ciechanowskim „grupy propagandowe wobec dużego stanu zagrożenia działają w terenie słabo, wojsko rozpoczyna dopiero pracę. PSL aktywne w antydemokratycznej propagandzie przedwyborczej. Nastrój ludności negatywny. Bandy działają szczególnie na linii Ciechanów–Pułtusk. W dn. 13 grudnia br. miał miejsce napad na posterunek w gminie Krasne, gdzie zabito 3 milicjantów”⁶⁵.

Pod koniec 1946 r. – przed wyborami do sejmu – władze komunistyczne województwa warszawskiego nasiliły terror. Głosowanie miało się odbyć w atmosferze zastraszenia i przy udziale wojska. Od połowy grudnia oddziały LWP, ORMO, MO i UB pod pozorem zabezpieczania lokali wyborczych przystąpiły do terroryzowania społeczeństwa, co było szczególnie widoczne na terenach wiejskich. Starosta mławski Władysław Bidowaniec w sprawozdaniu za drugą połowę grudnia 1946 r. tak opisał tę akcję: „UBP przy pomocy jednostki WP zlikwidował członków band oraz izolował osoby współpracujące z bandami. W ramach zabezpieczenia akcji wyborczej zatrzymano wiele osób, w tym wójtów, sekretarzy gminnych, co w dużej mierze zakłóciło normalne urządowanie”⁶⁶.

Przed wyborami Blok Stronnictw Demokratycznych miał do dyspozycji wojsko, cały aparat porządku publicznego i bezpieczeństwa oraz fundusze państwowe. Władze

⁶² APW, UIiP WW, sygn. 435, k. 146–147.

⁶³ APW, UIiP WW, sygn. 48, k. 23. Spośród partii największą liczbę członków w powiecie miało PSL – 2500, natomiast SD – zaledwie 30.

⁶⁴ *Ibidem*, k. 74.

⁶⁵ *Ibidem*, k. 111.

⁶⁶ APM, SPM, sygn. 41, k. 73. Starosta Bidowaniec stwierdził: „W kilku wypadkach interweniowałem skutecznie u władz bezpieczeństwa publicznego, korygując niektóre posunięcia UBP” (k. 73).

powiatowe zmuszały wszystkich kierowników zakładów pracy do zapisania się do jednej z „demokratycznych” partii politycznych i masowej agitacji wśród swych pracowników⁶⁷.

Wybory do Sejmu Ustawodawczego były poprzedzone odprawami, naradami i wiecami, organizowanymi zarówno w miastach, jak i gminach. Powoływane komisje wyborcze oraz tzw. mężowie zaufania byli zatwierdzani przez PUBP. Niewygodnych kandydatów do sejmu po prostu skreślano z list wyborczych. Pierwszy sekretarz KP PPR w Ostrołęce Helena Markiewicz otrzymała od KW PPR w Warszawie polecenie, aby w powiecie ostrołęckim unieważnić co najmniej 4500 głosów⁶⁸.

Zdaniem władz komunistycznych głosowanie w województwie warszawskim odbyło się zgodnie z przepisami. Tymczasem w dniu wyborów funkcjonariusze UBP, MO i ORMO oraz żołnierze „ludowego” WP notorycznie łamali zasady demokratycznego głosowania. Krzysztof Wiśniewski pisał: „Wywierali niedopuszczalne naciski na głosujących, żeby jawnie głosowali na listę nr 3 [Bloku Stronnictw Demokratycznych – J.S.], podmieniano karty wyborcze, niszczone głosy oddawane na listę PSL, głosującym na listę nr 1 grożono biciem i aresztowaniem. Niejednokrotnie przerywano głosowanie i wynoszono urny w celu sprawdzenia, czy przymusowo zorganizowane grupy wyborcze rzeczywiście zagłosowały na listę Bloku”⁶⁹.

Podziemie antykomunistyczne w północno-wschodnich powiatach województwa warszawskiego dotrwało do 22 lutego 1947 r., kiedy to nowo wybrany sejm uchwalił ustawę o amnestii. Nadzieje, jakie wiązały z nią setki żołnierzy antykomunistycznych, okazały się płonne. UB, wykorzystując informacje zdobyte podczas akcji ujawnieniowej, niezmiennie prowadził masowe aresztowania osób podejrzanych o działalność w podziemiu. Dla wielu jego członków był to impuls do dalszego trwania w konspiracji, w której dominującą rolę zaczynała odgrywać partyzantka spod znaku Narodowego Zjednoczenia Wojskowego.

Dwudziestego drugiego września 1947 r. wójt gminy Zielona Z. Banach informował poufnie starostę ciechanowskiego Józefa Rejniaka o akcji „bandy leśnej”, która w nocy z 21 na 22 września „wpadła podczas zabawy tanecznej w Domu Ludowym w Zielonej. Po rozbrojeniu trzech milicjantów jeden z członków bandy wygłosił mowę propagandową o organizacji NSZ, zainicjował śpiewanie «Jeszcze Polska nie zginęła», a odchodząc, wzniósł okrzyki na cześć swojej organizacji i generała Andersa”⁷⁰.

Po wyborach do sejmu sytuacja na terenie województwa warszawskiego uległa stabilizacji. W sprawozdaniu z 25 kwietnia 1947 r. starosta powiatowy w Mławie Władysław Bidowaniec (członek SL) podał: „Życie społeczne i polityczne na terenie powiatu wkroczyło po okresie wyborczym na tory normalne. Prace organizacyjne zablokowanych partii politycznych, prowadzone w warunkach zbliżonych do normalnych,

⁶⁷ APW, UIiP WW, sygn. 497, k. 12; APW, UIiP WW, sygn. 499, k. 3.

⁶⁸ APW, KP PPR w Ostrołęce, sygn. 2466/3, k. 2. Podczas unieważniania głosów należało uwzględnić „[...] wszystkich reakcjonistów, którym można było udowodnić współpracę z okupantem, [...] wszystkich sołtysów, mleczarzy, kierowników robót oraz tych wszystkich, którzy współpracują z organizacjami podziemnymi, [...] ujawnionych członków NZW i WiN oraz rodziny osób, które się ukrywają. Niezależnie od tego komisje wyborcze powinny unieważnić głosy w dniu wyborów wszystkich osób niepewnych, biorąc pod uwagę błędy w pisowni oraz czytelność nazwisk lub niezgodność ich dat urodzenia. Pożądanym by było unieważnienie całych obwodów, które są zagrożone” (k. 2).

⁶⁹ K. Wiśniewski, *Organizacja i przebieg wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. w powiecie pultuskim* [w:] *Powiat Pultuski w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 340.

⁷⁰ APM, SPC, sygn. 65, k. 12.

dały wynik pozytywny i element wykazujący do niedawna rezerwę do obecnego ustroju zgłosił gremialnie akces do demokratycznych organizacji politycznych⁷¹.

Tuż po wyborach PPR wysunęła – zrealizowane dwa lata później – hasło zjednoczenia ruchu robotniczego. W praktyce oznaczało ono wchłonięcie PPS przez partię komunistyczną. Połączenie miało być poprzedzone czystkami przeprowadzonymi w obu ugrupowaniach. Zdecydowana większość członków PPS traktowała zjednoczenie jako faktyczną likwidację partii na rzecz PPR, jako „zło, przeciwko któremu nie ma w obecnej sytuacji siły, aby się przeciwstawić”⁷².

Stan organizacyjny PPS był skrupulatnie odnotowywany i oceniany w dokumentacji partii komunistycznej. W aktach instancji powiatowej PPR w Ostrowi Mazowieckiej znalazł się zapis z grudnia 1947 r., że w PPS „zaledwie jedna czwarta [...] członków składa się przeważnie z robotników, którzy są jednolitifrontowi, reszta członków grupuje się z handlarzy i urzędników, którzy weszli do partii, ażeby ukryć się i korzystać, gdyż wymaga tego chwila”⁷³.

Podczas posiedzenia Komisji Międzypartyjnej w Ostrowi Mazowieckiej w czerwcu 1947 r. stwierdzono, że Powiatowa Rada Narodowa, której przewodniczącym jest Józef Narewski z PPS, „nie stoi na wysokości zadania. Żadnej działalności na terenie tutaj [ejszego] powiatu absolutnie nie przejawia”. Wkrótce Narewski został pozbawiony ww. stanowiska⁷⁴.

Do dużych czystek doszło m.in. w Nasielsku. W protokole kontroli przeprowadzonej w tym mieście we wrześniu 1948 r. przez delegata KW PPR w Warszawie znalazł się zapis: „Chcąc uzdrowić partię w Nasielsku pod względem organizacyjnym i jakości ideologicznej, należy: oczyścić szeregi z restauratorów, sklepikarzy, stosunków wzajemnej adoracji. Burmistrz tow. Pyziński Ignacy musi być zdjęty. Po pierwsze posiada sklep, po drugie jako gospodarz nie interesował się spółdzielnią, w której są nadużycia. Dobrała się rodzinka. Burmistrz powinien być z innego terenu, mocny partyjniak i klasowo związany z klasą robotniczą. Należy też zdjąć wiceburmistrza – członka PPS. Klasowo obcy. Posiada trzy domy, spółkę samochodową i piekarnię”⁷⁵.

W Makowie Mazowieckim pozbawiono stanowiska burmistrza Jana Gadomskiego z PPS oraz usunięto większość członków Zarządu Miejskiego wywodzących się ze Stronnictwa Demokratycznego⁷⁶.

W gminach bezwzględnie pozbywano się „niepewnych politycznie” wójtów czy przewodniczących gminnych rad narodowych mających jakieś powiązania z ruchem ludowym. Na wniosek czynników wojewódzkich PPR należało m.in. zmienić władze gmin Zatory i Kleszewo, powiat pułtuski, które „nie współpracują z PPR, popierają bogaczy wiejskich”⁷⁷.

⁷¹ APM, SPM, sygn. 42, k. 41. Trzy miesiące później ten sam starosta meldował: „PSL na terenie od m[iesią]ca września 1946 r. nie istnieje, jednak zabłąkane indywidua miokołajezykowskie jeszcze nie zaprzestały prowadzić szepowanej propagandy o powrocie Andersa, jak i o trzeciej wojnie”. Cyt. za: L.A. Arent, *Mława w latach 1945–1957...*, s. 315.

⁷² Cyt. za: R. Spalek, *Między pragmatyzmem a zdradą. Zawłaszczenie PPS w kraju (1944–1948)* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało?*, red. R. Spalek, Warszawa 2010, s. 230.

⁷³ APW, KP PPR Ostrów Maz., sygn. 2497/8, k. 37.

⁷⁴ APW, KP PPR Ostrów Maz., sygn. 2497/5, k. 11, 60. W uzasadnieniu stwierdzono, że „nie może być jednocześnie członkiem PPS starostą i członkiem PPS prezesem Pow[iatowej] Rady Narodowej” (k. 60).

⁷⁵ APW, KW PPR w Warszawie, sygn. 1/VI/3, k. 101.

⁷⁶ APP, Akta Miasta Maków Mazowiecki, sygn. 1, k. 16.

⁷⁷ APW, KW PPR w Warszawie, sygn. 1/VI/3, k. 102.

Podczas konferencji PPR w Ostrołęce 20 listopada 1948 r. apelowano do „bratniej partii PPS o oczyszczenie jej szeregów z elementów prawicowych, [...] wyzyskiwaczy, wszelkiego rodzaju sklepikarzy [...], aby do zjednoczonej partii weszła PPS z elementami robociarskimi, drobnymi i średnimi chłopami”⁷⁸.

W powiecie ostrołęckim z partii komunistycznej usunięto 32 osoby. Paradoxem było to, że wśród nich największy odsetek stanowili robotnicy rolni (19 osób). Według ustaleń Waldemara Brendy prawdopodobnie byli to członkowie koła PPR w majątku Brzeźno⁷⁹.

W wyniku zjednoczenia PPS została zmarginalizowana. Czystkę przeprowadzono głównie w szeregach tej partii, natomiast w ograniczonym stopniu dotknęła ona PPR. Jeżeli rok przed zjednoczeniem PPS liczyła ponad 700 tys., a PPR – 800 tys. członków, to we wrześniu 1948 r. partia socjalistyczna miała już tylko 530 tys., a ugrupowanie komunistyczne – ponad 1 mln członków⁸⁰.

W ostatniej dekadzie grudnia 1948 r. wybrano komitety powiatowe PZPR. Słowo „wybrano” nie oddaje jednak rzeczywistości, gdyż ich składy były ustalone odgórnie. Na całym obszarze województwa warszawskiego czuwali nad tym obecni podczas zebrań wyborczych przedstawiciele Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Warszawie.

Charakterystyczne jest to, że władze komunistyczne, pozorując istnienie demokracji w życiu politycznym, zezwoliły, aby stanowiska I sekretarzy komitetów PZPR w niektórych północno-wschodnich powiatach województwa warszawskiego pełnili dawni członkowie PPS.

Dwudziestego pierwszego grudnia 1948 r. w nowo wyłonionym 21-osobowym składzie KP PZPR w Ostrowi Mazowieckiej znalazło się 7 członków dawnej PPS. Pierwszym powiatowym sekretarzem został Stanisław Winiarski (PPS), a II sekretarzem – Antoni Wiatrak (PPR)⁸¹. Pierwszym sekretarzem KP PZPR w Mławie został Michał Kęsik, dotychczasowy przewodniczący Powiatowego Komitetu PPS w tym mieście. Swoją awans zawdzięczał temu, że współpracował z UB⁸².

Uporawszy się z legalną opozycją i zbrojnym podziemiem niepodległościowym, władze komunistyczne osiągnęły swój kolejny cel, jakim było całkowite zmonopolizowanie życia politycznego w kraju. Można było wówczas przystąpić do wprowadzenia w życie rozwiązań politycznych i społeczno-gospodarczych opartych na stalinizmie.

Kończąc niniejsze rozważania, należy raz jeszcze podkreślić, że Archiwum Państwowe w Warszawie przechowuje cenny materiał źródłowy do badań nad kształtowaniem się w latach 1945–1948 komunistycznego aparatu władzy w północno-wschodnich powiatach województwa warszawskiego. Archiwalia te w istotny sposób uzupełniają i wzbogacają dokumenty pozyskiwane podczas kwerendy w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

⁷⁸ APW, KP PPR w Ostrołęce, sygn. 2466/1, k. 7–8. Według ustaleń Waldemara Brendy (*Polska Partia Robotnicza w powiecie ostrołęckim na tle sytuacji społeczno-politycznej w latach 1945–1948* [w:] *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 526) z szeregów PPS w powiecie ostrołęckim usunięto 44 członków, a 25 przeprowadziło samokrytykę.

⁷⁹ Wstępowali oni do PPR „z myślą, że partia rozparceluje ich majątek [...] będący pod zarządem PNZ, kiedy usłyszeli, że majątek Brzeźno przeznaczony jest na hodowlę zbóż selekcyjnych i przeprowadzenie parcelacji jest niemożliwe, zaczęli występować przeciwko partii, mówiąc, że partia im nic nie daje [...]”. Cyt. za: W. Brenda, *Polska Partia Robotnicza w powiecie ostrołęckim...*, s. 526–527.

⁸⁰ K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990, s. 405.

⁸¹ W. Brenda, *Polska Partia Robotnicza i stosunki polityczne w powiecie Ostrów Mazowiecka w drugiej połowie lat czterdziestych* [w:] *Powiat Ostrów Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych...*, s. 475.

⁸² APM, SPM, sygn. 41, k. 64; L.A. Arent, *Mława w latach 1945–1957...*, s. 107, 345–350.

Umożliwiają zarysowanie obrazu dotkliwych strat i zniszczeń omawianego regionu po zakończeniu II wojny światowej, dodatkowo spotęgowanych przez wkraczające oddziały Armii Czerwonej. Dają także możliwość ukazania procesu organizowania zdominowanych przez komunistów struktur terenowych organów władzy państwowej. Wykorzystane akta rzucają nowe światło na funkcjonowanie partii politycznych związanych z reżimem komunistycznym. Potwierdzają trud odradzania się życia społeczno-gospodarczego, połączony z traumą masowych aresztowań żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego i ich zsyłek w głąb Związku Sowieckiego. Ukazują nastroje ówczesnego społeczeństwa województwa warszawskiego oraz jego stanowisko do kształtującej się „władzy ludowej”, np. mieszkańców wsi wobec wdrażanej w życie reformy rolnej. Stwarzają też szersze możliwości badań, m.in. dotyczące zwalczania przez aparat represji legalnej opozycji (PSL) i oddziałów podziemia zbrojnego (rola amnestii) oraz przygotowań komunistycznego aparatu władzy do wyborów do Sejmu Ustawodawczego (znaczenie referendum ludowego).

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Warszawie

Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Warszawie [1944] 1945–1948: sygn. 1/5-18; 1/5-54–55; 1/VI/3.

Komitet Powiatowy PPR w Ciechanowie 1945–1948: sygn. 4.

Komitet Powiatowy PPR w Mławie 1945–1948: sygn. 10/VI/3.

Komitet Powiatowy PPR w Ostrołęce [1944] 1945–1948: sygn. 2466/1–3; 2466/5–6; 2466/18.

Komitet Powiatowy PPR Ostrów Mazowiecka [1944] 1945–1948: sygn. 2497/4–5; 2497/8.

Komitet Powiatowy PPR w Pułtusk 1945–1948: sygn. 8; 15.

Państwowy Urząd Repatriacyjny – Oddział Wojewódzki w Warszawie 1945–1951: sygn. 336; 478.

Powiatowy Komitet PPS w Ciechanowie 1945–1948: sygn. 1; 5; 7; 10.

Urząd Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego 1944–1947: sygn. 48; 418; 429; 435; 487–499.

Urząd Wojewódzki Warszawski – Wydział Administracyjny 1944–1950: sygn. 95.

Urząd Wojewódzki Warszawski – Wydział Samorządowy 1944–1950: sygn. 136; 163; 252.

Urząd Wojewódzki Warszawski – Wydział Społeczno-Polityczny 1944–1950: sygn. 91–92; 139; 163.

Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa 1944–1950: sygn. 2; 36.

Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Mławie

Starostwo Powiatowe w Ciechanowie 1945–1950: sygn. 1; 58; 65.

Starostwo Powiatowe w Mławie 1945–1950: sygn. 41–42.

Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Pułtusk

Akta Miasta Maków Mazowiecki [1913–1916] 1945–1950: sygn. 1.

Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy w Pułtusk 1944–1950: sygn. 31.

Starostwo Powiatowe w Makowie Mazowieckim 1945–1950: sygn. 28; 30; 36.

Starostwo Powiatowe w Pułtusk 1945–1950: sygn. 90; 129; 353.

Źródła publikowane

Mazowsze Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956, zebrał i przygotował J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997.

Akty prawne

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 21 VIII 1944 r. o trybie powoływania władz administracji ogólnej I i II instancji (DzU 1944, nr 2, poz. 8).

Opracowania

- Arent L.A., *Mława w latach 1945–1957. Życie polityczne, kulturalne i społeczne*, Mława 2021.
- Bechta M., *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Ostrowi Mazowieckiej w latach 1944–1954 (ludzie i metody działania)* [w:] *Powiat Ostrów Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2016.
- Bechta M., *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa w Pułtusku w latach 1945–1956 (ludzie–struktury)* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008.
- Brenda W., *Polska Partia Robotnicza w powiecie ostrołęckim na tle sytuacji społeczno-politycznej w latach 1945–1948* [w:] *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2009.
- Brenda W., *Polska Partia Robotnicza i stosunki polityczne w powiecie Ostrów Mazowiecka w drugiej połowie lat czterdziestych* [w:] *Powiat Ostrów Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2016.
- Dobrosielski K., *Początki władzy ludowej i walka o jej utrwalenie w województwie warszawskim w latach 1944–1947*, Warszawa 1980.
- Dolata B., *Wyzwolenie Polski 1944–1945*, Warszawa 1971.
- Dymek B., *Pierwsze lata władzy ludowej na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu 1944–1948*, Warszawa 1978.
- Kacprzak K., *Podziemie zbrojne na Mazowszu Północnym w walce z systemem komunistycznym 1945–1952*, Warszawa 2011.
- Kacprzak K., *Straty osobowe powiatu pułtuskiego w latach 1944–1952* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990.
- Kijowski J., *Przesiedlenia ludności Kurpiowszczyzny na Ziemię Odzyskane po II wojnie światowej (ze szczególnym uwzględnieniem powiatu ostrołęckiego)* [w:] *Pogranicze mazursko-kurpiowskie*, red. S. Achremczyk, J. Gołota, Olsztyn–Ostrołęka 1998.
- Kołąkowski P., *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002.
- Kołąkowski P., *Pretorianie Stalina. Sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010.
- Krajewski K., *Gdy nie można złamać podziemia, należy je „rozłożyć”. „Dziki” amnestie na terenie województwa warszawskiego (1945–1946)* [w:] *Komunistyczne amnestie lat 1945–1947 – drogi do „legalizacji” czy zagłady*, red. W. Muszyński, Warszawa 2018.
- Krajewski K., *Kalendarium akcji zbrojnych podziemia niepodległościowego na terenie powiatu pułtuskiego w latach 1945–1951* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008.
- Krajewski K., *Podziemie niepodległościowe w powiecie Ostrołęka po 1944 roku* [w:] *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2009.
- Krajewski K., *Podziemie niepodległościowe w powiecie pułtuskim po 1944 roku* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008.

- Losy tułacze mieszkańców województwa ostrołęckiego 1939–1956*, wstęp, wybór i oprac. B. Gołębiowski, S. Pajka, Ostrołęka 1993.
- Łabuszewski T., *Amnestia 1945 r. i deklaracja Jana Mazurkiewicza „Radosława”* [w:] *Komunistyczne amnestie lat 1945–1947 – drogi do „legalizacji” czy zagłady*, red. W. Muszyński, Warszawa 2018.
- Łabuszewski T., *Działalność operacyjna Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Ostrowi Mazowieckiej* [w:] *Powiat Ostrow Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2016.
- Łabuszewski T., *Działania represyjne UB wobec podziemia i społeczeństwa na terenie powiatu pułtuskiego* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008.
- Łukaszewski W., *Nowe jarzmo. Życie społeczno-polityczne na północnym Mazowszu w latach 1945–1956*, Kraków 2019.
- Osekowski C., *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000.
- Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2009.
- Powiat Ostrow Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2016
- Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008.
- Powiat Sokołów Podlaski. Materiały z sesji naukowej „Represje i opór przeciw rządowi komunistycznym w powiecie Sokołów Podlaski po 1944 r.”*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2007.
- Rogut D., *Polacy i obywatele polscy w obozach NKWD–MWD ZSRR (1944–1945)* [w:] *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, red. D. Rogut, A. Adamczyk, Żelów 2005.
- Skrzypek A., *O wywózkach z Mazowsza i Podlasia* [w:] *Pogranicze mazursko-kurpiowskie*, red. S. Achremczyk, J. Gołota, Olsztyn–Ostrołęka 1998.
- Spałek R., *Między pragmatyzmem a zdradą. Zawłaszczenie PPS w kraju (1944–1948)* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało?*, red. R. Spałek, Warszawa 2010.
- Stasiak P.A., *Nowa rzeczywistość lat 1945–1948 w powiatach: kutnowskim, gostyńskim i łowickim*, Kutno 2014.
- Szczepański J., *Pyszyński Eugeniusz (1906–1971)* [w:] *Wpisani w historię Pułtuska. Słownik biograficzny*, red. J. Szczepański, Pułtusk 2001.
- Szczepański J., *Spółczesność powiatu pułtuskiego w raportach władz partyjnych i administracyjnych lat 1945–1950* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008.
- Szczepański J., *W pierwszej dekadzie Polski Ludowej 1945–1956* [w:] *Dzieje Pułtuska*, t. II: 1795–1989, red. A. Koseski, J. Szczepański, Pułtusk 2017.
- Turkowski R., *Ludowcy Mazowsza Północnego w okresie istnienia systemu komunistycznego (1945–1989)* [w:] *Wieś–chłopi–ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku*, red. A. Kociszewski, J.R. Szaflik, Ciechanów 1996.
- Turkowski R., *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992.
- Wiśniewski K., *Organizacja i przebieg wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. w powiecie pułtuskim* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2008.

STRESZCZENIE

W latach 1945–1948 Mazowsze znajdowało się w granicach administracyjnych województwa warszawskiego. Akta funkcjonujących na jego terenie urzędów zdeponowane są w Archiwum Państwowym w Warszawie. Zgodnie z zasadą proveniencji dokumentacja północno-wschodnich powiatów województwa przechowywana jest w dwóch oddziałach APW – w Pułtusk (materiały powiatów: makowskiego, ostrołęckiego, ostrowskiego, przasnyskiego i pułtuskiego) oraz w Mławie (akta powiatów: ciechanowskiego i mławskiego).

Szczególnie wartościowe źródła z zasobu APW, ilustrujące sytuację polityczną w północno-wschodnich powiatach województwa warszawskiego, znajdują się m.in. w zespołach „Urząd Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego” czy „Urząd Wojewódzki Warszawski”. Podczas odtwarzania procesu kształtowania się komunistycznego aparatu władzy pomocne są akta Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Warszawie oraz komitetów powiatowych PPR. Duże znaczenie dla badań nad historią województwa warszawskiego lat 1944–1948 mają także materiały przechowywane w oddziałach APW w Mławie i Pułtusk. Należy do nich przede wszystkim zaliczyć dokumentację starostw powiatowych z północno-wschodniej części województwa warszawskiego.

Słowa kluczowe: amnestia, Archiwum Państwowe w Warszawie, legalna opozycja, Polska Partia Robotnicza, społeczeństwo, województwo warszawskie, podziemie zbrojne.

ABSTRACT

In 1945–1948, Mazovia was within the administrative borders of the Warsaw voivodeship. The files of the offices functioning on its territory are deposited in the State Archives in Warsaw (Archiwum Państwowe w Warszawie, APW). In accordance with the principle of provenance, the documentation of the north-eastern districts of the voivodeship is stored in two APW branches – in Pułtusk (files of the Maków, Ostrołęka, Ostrów, Przasnysz and Pułtusk districts) and in Mława (files of the Ciechanów and Mława districts).

Particularly valuable sources from the APW repository, illustrating the political situation in the north-eastern districts of the Warsaw voivodeship, are found in, among others, the “Office of Information and Propaganda of the Warsaw Voivodeship” or “Warsaw Voivodeship Office” fonds, among others. When reconstructing the process of the formation of the communist apparatus of power, the files of the Voivodeship Committee of the Polish Workers’ Party in Warsaw (Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej, KW PPR) and the district PPR committees are helpful. Also of great importance for research into the contemporary history of the Warsaw voivodeship of 1944–1948 are the materials kept at the APW branches in Mława and Pułtusk. These should primarily include the documentation of district administrative offices in the north-eastern part of the Warsaw voivodeship.

Keywords: amnesty, State Archive in Warsaw, legal opposition, Polish Workers’ Party, society, Warsaw voivodeship, armed underground.